

1. Міжнародна система боротьби з відмиванням коштів

1.1. Виникнення поняття відмивання коштів, історія та природа

Термін «відмивання коштів» (англ. *money laundering*) — буквально «прання коштів») походить від методів, що застосовувались гангстерами в 20-х роках минулого сторіччя для легалізації прибутків від незаконної торгівлі алкоголем. Мафія володіла певною кількістю закладів побутового обслуговування, готівка, отримана від продажу алкоголю, декларувалась як виручка, отримана за прання білизни.

Значну увагу міжнародних організацій та урядів провідних країн світу феномен відмивання коштів почав привертати у останній чверті минулого сторіччя. В першу чергу, це було пов'язано з необхідністю протидіяти світовій незаконній торгівлі наркотиками.

Звичайно, не існує «офіційної статистики» відмивання коштів у світі, однак світові організації публікують оціночні цифри, які вражають. Так, у звіті ООН з розвитку людства в 1999 році загальний оборот нелегальної торгівлі наркотиками в 1995 році було оцінено в 400 млрд. долларів, а обсяг доходів організованої злочинності — 1.5 трлн. долларів.

Торгівля наркотиками вже фактично перетворилась на один з найбільш прибуткових бізнесів, з своїми виробниками, оптовими і роздрібними торговцями, «міжнародними корпораціями». І, звичайно, цей бізнес став джерелом значних фінансових ресурсів, які використовувались як для розвитку злочинного бізнесу, так і для інвестування в легальну економіку.

Такі інвестиції є небезпечними з декількох причин, оскільки вони дають злочинцям змогу:

- продовжувати вести нелегальний бізнес;
- вільно використовувати для своїх потреб отримані доходи;
- впливати на легальну економіку та політику.

Відповідно, світова спільнота почала шукати засоби протидії використанню злочинцями легальної фінансової системи.

Одне з перших визначень відмивання коштів було наведено в Конвенції Організації Об'єднаних Націй «Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин» 1988 року (Віденська конвенція ООН). Згідно з вказаною конвенцією, держави-учасниці повинні переслідувати як кримінальний злочин:

- конверсію або переведення власності, якщо відомо, що така власність отримана внаслідок будь-якого правопорушення або правопорушень, пов'язаного з виробництвом, приготуванням, зберіганням, транспортуванням, продажем наркотиків, з метою приховання або утаювання незаконного джерела власності або з метою надання допомоги будь-якій особі, яка бере участь у вчиненні такого правопорушення або правопорушень, з тим, щоб вона могла ухилитися від відповідальності за свої дії;
- приховання або утаювання справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, способу розпорядження, переміщення, справжніх прав стосовно власності або її належності, якщо відомо, що така власність одержана внаслідок зазначених правопорушень;
- придбання, володіння або використання власності, якщо в момент її одержання було відомо, що така власність отримана внаслідок зазначених правопорушень.

Це визначення спочатку стосувалось лише доходів від наркобізнесу, але в подальшому було фактично поширено на інші види злочинів, видозмінювалось та вдосконалювалось і сьогодні фактично лежить в основі законодавства країн світу щодо протидії відмиванню коштів. Суттєву роль у створенні сучасної системи протидії відмиванню коштів відіграла ФАТФ — міжнародна організація, створена країнами Великої сімки в 1989 році спеціально для розробки стандартів та координації дій держав світу з протидії відмиванню коштів. На сьогодні під відмиванням коштів розуміють дії, які спрямовані на:

- приховування істинного походження злочинних доходів;
- надання доходам злочинного походження легального вигляду;
- свідоме використання активів злочинного походження.

При цьому розділяють т.зв. «самовідмивання» — коли той, хто скоїв злочин, займається легалізацією здобутих коштів, та «професійне відмивання» — злочинний бізнес, що полягає у відмиванні доходів «клієнтів» за винагороду.

У ст. 209 Кримінального Кодексу України наведено наступне визначення відмивання коштів:

«Вчинення фінансової операції чи укладення угоди з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних унаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів».

При цьому під суспільно небезпечним діянням розуміється «діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох і більше років (за винятком діянь, передбачених статтями 207 і 212 Кримінального кодексу України) або яке визнається злочином за кримінальним законом іншої держави і за таке ж саме діяння передбачена відповідальність Кримінальним кодексом України та внаслідок вчинення якого незаконно одержані доходи».

При цьому, згідно ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», доходи — це «будь-яка економічна вигода, одержана внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передує легалізації (відмиванню доходів), яка може складатися з матеріальної власності чи власності, що виражена в правах, а так само включає рухоме чи нерухоме майно та документи, які підтверджують право на таку власність або частку в ній».

Слід мати на увазі, що фінансові операції, пов'язані з відмиванням коштів, — самі по собі є цілком легальними фінансовими операціями, однак кримінальними їх робить злочинне походження активів. Важливим для розуміння відмивання коштів є термін «предикатний злочин». Предикатний злочин — це злочин, внаслідок вчинення якого отримані злочинні доходи, які в подальшому легалізуються. Варто зазначити, що не кожний злочин, згідно з українським законодавством, є предикатним. Так, ухилення від оподаткування та неповернення валютної виручки в Україні не є предикатним злочином.

Варто також розглянути декілька явищ, які є близькими до феномену відмивання коштів, однак не є тотожними, і які не слід плутати з відмиванням.

Тіньова економіка. За визначенням, тіньова економіка є економічною діяльністю, результати якої не декларуються та не відображаються в офіційній (легальній) статистиці. Інвестування брудних коштів у тіньову економіку не є відмиванням у класичному розумінні, оскільки в цьому випадку не відбувається легалізація коштів — вони ще не набувають легального вигляду. Також варто зазначити, що якщо відмивання коштів полягає у переході злочинних активів з прихованого стану до легальної економіки, то існує і зворотний рух — перехід активів з легального обігу у тінь. При цьому, якщо при відмиванні коштів вирішується задача легалізації незаконно отриманої готівки та її інтеграція до фінансової системи, то перевод коштів у «тінь» часто вимагає переводу активів, що обліковуються у фінансових установах, в готівку.

Ухилення від оподаткування. У багатьох країнах світу ухилення від оподаткування належить до предикатних злочинів щодо відмивання коштів, але згідно з чинним законодавством в Україні легалізація доходів, отриманих в результаті ухилення від оподаткування, сама по собі не становить склад злочину відмивання коштів. Однак варто пам'ятати, що ухилення від оподаткування може бути пов'язане з іншими злочинами — шахрайством, підробкою документів, фіктивним підприємництвом, зловживанням службовим становищем, злочинною недбалістю тощо, які за українським законодавством уже є предикатними злочинами.

Мінімізація податків. Багато схем цілком легальної оптимізації податків пов'язані з використанням методів, характерних і для відмивання коштів. Наприклад, це побудова складних схем з використанням суб'єктів різних офшорних юрисдикцій, проведення заплутаних операцій, які не мають, на перший погляд, економічного сенсу.

Приховування активів. Методи, що притаманні відмиванню коштів, і призначені для приховування істинного походження активів або для забезпечення неможливості їх пошуку (та вилучення), часто застосовуються з іншою метою. Це може бути приховування активів чоловіком або дружиною з метою уникнення наслідків при розлученні, діяльність, пов'язана з розподілом доходів між діловими партнерами, тощо.

1.2. Завдання і загальні засади боротьби з відмиванням коштів

Відмивання коштів є злочинним «бізнесом» із значними обсягами діяльності, в якому використовуються складні схеми із застосуванням сучасних фінансових технологій, та який не обмежується територією однієї країни.

Відповідно, боротьба з відмиванням коштів можлива лише за умови діяльності системи протидії відмиванню як на міжнародному, так і на національному рівні, з залученням до системи як міжнародних організацій, урядів країн, правоохоронних органів, так і приватного сектору.

Основними засадами такої системи на міжнародному рівні є:

- створення загальних стандартів протидії відмиванню коштів як шляхом прийняття конвенцій, так і розробки рекомендацій. Стандарти стосуються двох основних аспектів – встановлення єдиних «правил» шляхом внесення змін до законодавства, та забезпечення міжнародної співпраці;
- забезпечення дотримання стандартів протидії відмиванню коштів усіма юрисдикціями.

На національному рівні вирішуються наступні завдання:

- забезпечення відповідності національного законодавства світовим стандартам;
- створення системи протидії відмиванню коштів, до якої залучені як державні органи, так і приватний сектор.

Основними завданнями системи протидії відмиванню коштів є:

По-перше, запобігання відмиванню коштів через фінансову систему. Це завдання в основному вирішується через приватний сектор – фінансових посередників та спеціально визначених категорій професій (адвокати, нотаріуси, реєстратори тощо). Представники приватного сектору мають бути обізнані з основними ознаками відмивання коштів та запобігати сумнівним операціям, а у разі їх проведення – інформувати компетентні органи.

По-друге, у разі здійснення спроби відмивання, система повинна забезпечувати підтримку розслідування випадків відмивання та вилучення злочинних доходів. Це досягається зусиллями державних органів за підтримки приватного сектору. Від приватного сектору для цього вимагається проведення ідентифікації своїх клієнтів і збереження інформації щодо клієнтів та проведених ними операцій, а також надання відповідної інформації компетентним органам. Від держави вимагається створення спеціальних підрозділів для розслідування відмивання коштів та вилучення злочинних доходів, а також створення т.зв. підрозділу фінансової розвідки, який отримує та обробляє повідомлення про сумнівні операції та обмінюється інформацією щодо випадків відмивання коштів з підрозділами фінансової розвідки інших країн світу. Також значна роль відводиться регуляторам – державним органам, що існують нагляд за відповідними секторами фінансового ринку та контролюють виконання фінансовими посередниками вимог законодавства щодо протидії відмиванню коштів.

1.3. Міжнародне співробітництво та міжнародні стандарти у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів

Міжнародне співробітництво здійснюється на багатьох рівнях.

По-перше, це встановлення загальних стандартів протидії відмиванню коштів. Цим займаються міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй, в Європейському регіоні – Рада Європи та Європейський Союз. Зазначеними організаціями розроблено низку базових конвенцій щодо протидії відмиванню коштів. Також варто виділити модельний закон по протидії відмиванню коштів, розроблений ООН, який використовується як шаблон (зразок) при створенні національних законів.

Також стандарти встановлюють спеціалізовані організації, діяльність яких стосується фінансових ринків, – це Світовий Банк та Міжнародний Валютний Фонд, Базельський комітет та Вольфсберзька група (стандарти банківської діяльності), Міжнародна організація регуляторів ринку цінних паперів (IOSCO), Міжнародна організація регуляторів ринків страхових послуг (IAIS). Окремо треба виділити ФАТФ – організацію, що займається саме стандартами протидії відмиванню коштів.

По-друге, це контроль за дотриманням країнами стандартів протидії відмиванню коштів. Цим займаються організації, що провадять оцінки фінансового сектору країн – Світовий Банк, Міжнародний Валютний Фонд та ФАТФ, а також регіональні організації за типом ФАТФ. Зокрема, Україна бере участь у роботі двох регіональних організацій за типом ФАТФ – комітету Ради Європи MoneyVal (як учасник) та Євроазійської групи з протидії відмиванню коштів та фінансування тероризму (як спостерігач).

По-третє, це співпраця щодо розслідування окремих випадків відмивання коштів та співпраця щодо арешту та конфіскації злочинних доходів. Основними напрямками співпраці є обмін інформацією та забезпечення розшуку та арешту злочинців та злочинних доходів. Така співпраця здійснюється як за допомогою міжнародних організацій, таких як Інтерпол, Європол, ЄвроЮст, Егмонтська група, IAIS, IOSCO, так і шляхом двосторонніх відносин між компетентними органами різних держав.

Варто зазначити, що таку співпрацю в Україні щодо обміну інформацією здійснюють:

- ❖ Держфінмоніторинг України – в частині обміну інформацією з підрозділами фінансових розвідок інших країн;
- ❖ Правоохоронні органи – щодо обміну інформацією з відповідними органами інших держав;
- ❖ Національний банк, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг – щодо обміну інформацією з органами нагляду за фінансовими ринками інших держав.

Також забезпечення співпраці здійснюють:

- ❖ Генеральна прокуратура – щодо виконання міжнародних запитів про правову допомогу;
- ❖ Міністерство юстиції – стосовно виконання судових рішень.

1.4. Міжнародні організації, що забезпечують боротьбу з відмиванням коштів

Боротьба з відмиванням коштів на міжнародному рівні забезпечується зусиллями наступних організацій:

- ❖ Організація об'єднаних Націй (в особі офісу по боротьбі з наркотиками та злочинністю – UNODC, яким, зокрема, започаткована глобальна програма протидії відмиванню коштів – GPML). ООН працює в галузях створення глобальних конвенцій, здійснення навчання та надання технічної допомоги країнам світу.
- ❖ Велика вісімка (G-8), якою власне і була створена ФАТФ.
- ❖ Світовий Банк та Міжнародний Валютний Фонд, якими спільно з ФАТФ створено методологію перевірки дотримання країнами 40 Рекомендацій ФАТФ. Також зазначені організації надають технічну допомогу країнам світу у створенні систем протидії відмиванню коштів.

- ❖ ФАТФ (спеціальна фінансова група – *англ. Financial Action Task Force, FATF*), який створює стандарти протидії відмиванню коштів та контролює їх дотримання. Одним з найбільш дієвих засобів впливу є застосування санкцій з боку країн – членів ФАТФ до порушників, занесених до «чорного списку».
- ❖ Регіональні групи за типом ФАТФ (*англ. FATF-style regional bodies, FSRB*), які об'єднують країни за регіональним принципом, та основним завданням яких є проведення взаємних оцінок членів на предмет дотримання вимог ФАТФ. Для України важливі комітет Ради Європи MoneyVal (Україна – член комстету) та ЄАГ – Євроазійська група з протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (Україна – спостерігач)
- ❖ Європейський Союз, Рада Європи, якими прийнято низку директив/конвенцій щодо протидії відмиванню, обов'язкових для їх членів.
- ❖ Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД), якою започатковано низку ініціатив у сфері протидії відмиванню коштів. Також варто зазначити, що секретаріат ФАТФ розгорнуто саме на базі ОЕСД.
- ❖ Північно-атлантичний альянс (НАТО), який приділяє багато уваги стандартам розвитку суспільства у країнах-членах, сусідніх країнах, та потенційних членах, зокрема, в частині протидії відмиванню коштів.
- ❖ Базельський комітет – міжнародна організація, що створює стандарти банківської діяльності, в т.ч. в частині протидії відмиванню коштів. Саме цим комітетом були розроблені стандарти «знай свого клієнта» (KYC – *англ. know your client*) та «знай свого співробітника» (KYE – *англ. know your employee*), які фактично застосовуються не лише для банків, але й для інших фінансових установ.
- ❖ Вольфсберзька група, яка об'єднує найбільші банки світу, що займаються обслуговуванням дуже багатих приватних осіб (*private banking*) та встановлює стандарти цієї діяльності. Зокрема, дуже корисними є стандарти Вольфсберзької групи стосовно здійснення регулярного аналізу рахунків клієнтів (т.зв. пошук, скринінг та моніторинг).
- ❖ Міжнародна організація регуляторів ринку цінних паперів (IOSCO), якою розроблені стандарти протидії відмиванню коштів учасниками ринку цінних паперів. Україну в IOSCO представляє Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку.
- ❖ Міжнародна організація регуляторів ринків страхових послуг (IAIS), якою розроблені стандарти протидії відмиванню коштів страховими компаніями. Україну в IAIS представляє Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України. Також важливою є ініціатива IAIS щодо забезпечення обміну інформацією між страховими регуляторами різних країн.
- ❖ Інтерпол – світова організація органів внутрішніх справ, діяльність якої, у тому числі спрямована на розшук осіб, причетних до відмивання коштів та розшуку брудних коштів. Роль цієї організації є значною при розслідуванні кримінальних справ щодо відмивання коштів міжнародними злочинними угрупованнями. Україна представлена в Інтерполі Національним Бюро, що діє в структурі МВС України.

В межах Європейського Союзу діє аналогічна організація ЄВРОПОЛ, метою якої є забезпечення співпраці між органами внутрішніх справ країн – членів ЄС.

- ❖ ЄвроЮст – об'єднання органів юстиції країн-членів ЄС, до завдань якого, зокрема, належить співпраця між країнами-учасниками у сфері конфіскації брудних коштів.
- ❖ Егмонтська група – міжнародна організація, що об'єднує підрозділи фінансових розвідок країн світу. Україну в Егмонтській групі представляє Державний комітет фінансового моніторингу України. Метою групи є забезпечення оперативного обміну інформацією між країнами – учасниками щодо випадків відмивання коштів. Членство в Егмонтській групі є однією з вимог 40 Рекомендацій ФАТФ.

Також варто зазначити основні міжнародні проекти технічної допомоги, пов'язані з протидією відмиванню коштів, які діяли в Україні на момент написання книги:

BUMAD – проект Офісу ООН з протидії наркотикам та злочинності, що діє в межах Білорусі, України та Молдови і призначений на боротьбу з незаконним обігом наркотиків та прекурсорів (який, зокрема, є одним з основних «джерел» брудних коштів).

MOLATEFI – європейський проект TACIS, призначений для допомоги Україні в створенні системи протидії відмиванню коштів.

GRECO – проект Ради Європи, спрямований на протидію корупції в країнах-членах Ради Європи.

1.5. Міжнародні угоди у сфері боротьби з відмиванням коштів

Низка міжнародних конвенцій стосується протидії відмиванню коштів. Як правило, вони встановлюють вимоги до законодавства країн-учасниць та визначають мінімальні заходи протидії, що мають вживатись. При цьому, ряд положень конвенцій не є жорсткими, та дозволяють країнам-учасницям приймати власні рішення, виходячи з принципів національного законодавства, залишаючись у межах конвенції.

Найбільш яскравим прикладом такого положення є рекомендація щодо застосування у країні т.зв. принципу «оберненого тягаря доказів» (*англ. reversal burden of proof*), який по суті є оберненим до принципу презумпції невинності та полягає у обов'язку підозрюваного по справі у відмиванні коштів довести легітимність походження усього свого майна та коштів (або їх частки), у разі відсутності таких доказів майно та кошти конфіскуються. В Україні такий принцип не застосовується.

Отже, основними міжнародними конвенціями у цій сфері є:

1. Віденська конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (1988). Ратифікована Україною.

Конвенція, зокрема, дає визначення незаконних доходів (щоправда, отриманих від торгівлі наркотиками) та їх відмивання. Конвенція вимагає від країн-учасниць криміналізувати відмивання доходів від незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин.

2. Палермська конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000). Ратифікована Україною.

Конвенція дає сучасне визначення незаконних доходів (від усіх злочинів), та їх відмивання. Також конвенція містить вимоги щодо створення національних систем протидії відмиванню доходів, забезпечення міжнародного співробітництва у сфері обміну інформацією про відмивання коштів, а також співробітництва у сфері конфіскації злочинних доходів.

Фактично Конвенція була основою для 40 Рекомендацій ФАТФ.

3. Меридська конвенція ООН проти корупції (2003). Підписана Україною.

Конвенція спрямована на боротьбу з корупцією, в т.ч. містить розділи стосовно протидії відмиванню коштів, які вдосконалюють та поглиблюють вимоги Палермської Конвенції. Фактично Меридська Конвенція була прийнята у 2003 році – тоді, коли були переглянуті та вдосконалені 40 Рекомендацій ФАТФ.

Серед документів Ради Європи варто відзначити такі:

1. Страсбурзька Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (1990). Ратифікована Україною.

Конвенція дає визначення злочинних доходів та їх відмивання. Конвенція визначає заходи, що мають вживатись країнами-учасницями для надання допомоги іншим країнам-учасницям у розшуку та конфіскації таких доходів.

2. Варшавська Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму (2005). Підписана Україною.

Фактично Варшавська конвенція значно вдосконалює Страсбурзьку конвенцію. Серед особливостей варто відзначити рекомендацію країнам – учасницям запровадити принцип оберненого тягаря доказів, а також серйозні вимоги щодо обміну інформацією між підрозділами фінансових розвідок країн-учасниць, надання на запит іншої сторони інформації щодо рахунків та інших активів осіб, що можуть бути причетними до відмивання коштів або фінансування тероризму.

Також варто зазначити Директиви Європейського Союзу щодо запобігання використанню фінансової системи для відмивання коштів та фінансування тероризму. (Перша директива була прийнята у 1991 році, змінена у 2001 та останній раз – у Варшаві в 2005 році). Фактично 3-я директива ЄС у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму реалізує положення останньої редакції 40 Рекомендацій ФАТФ. Особливістю Директиви є впровадження поділу країн на країни ЄС та такі, законодавство та система протидії відмиванню яких відповідає вимогам 3-ї директиви, та решту країн. При цьому до операцій осіб та установ країн другої групи з боку фінансових установ першої групи мають застосовуватись досить жорсткі заходи обачності.

1.6. 40 рекомендацій ФАТФ: структура, зміст

40 Рекомендацій ФАТФ являють собою перелік вимог до національного законодавства країн щодо забезпечення протидії відмиванню коштів, а також вимог до функціонування національної системи протидії відмиванню коштів.

Рекомендації не є міжнародною угодою або нормативним актом прямої дії. Однак невиконання вказаних вимог певною юрисдикцією має наслідком як мінімум, негативне ставлення з боку фінансових установ провідних країн світу, як максимум – застосування спеціальних санкцій з боку країн-членів ФАТФ (що фактично означає проведення кожного транскордонного платежу лише після спеціального контролю з боку іноземного банку-контрагента). Такі жорсткі заходи впливу забезпечують дотримання вимог Рекомендацій ФАТФ.

Слід мати на увазі, що Рекомендації ФАТФ не є нормативним актом, обов'язковим для виконання суб'єктами первинного фінансового моніторингу. В той же час вони висувають вимоги до відповідних державних органів щодо забезпечення рекомендованого режиму роботи системи протидії відмиванню коштів у країні. Також, знайомство з останньою версією 40 Рекомендацій та порівняння з чинним законодавством дозволяє передбачити потенційні зміни у національному законодавстві щодо протидії відмиванню коштів.

Структурно Документ складається з:

- власне рекомендацій (їх дійсно – 40);
- глосарію, що деталізує визначення деяких термінів;
- коментарів (пояснень), які дають офіційне тлумачення ФАТФ змісту окремих рекомендацій.

Стисло 40 рекомендацій полягають у наступному:

Рекомендації 1-2 стосуються визначення відмивання коштів, необхідності криміналізації цього злочину, вимог щодо ратифікації Віденської та Палермської конвенцій ООН.

Варто зазначити, що до переліку т.зв. предикатних злочинів (відмивання доходів від яких має вважатись кримінальним злочином), Рекомендаціями ФАТФ віднесено також інсайдерські операції та маніпулювання ринком цінних паперів. Зазначені діяння також визнаються кримінальним злочином в Україні відповідно до Кримінального Кодексу України.

Рекомендація 3 стосується заходів щодо конфіскації злочинних активів, зокрема, рекомендується розглянути можливість запровадження оберненого тягаря доказів.

Рекомендації 4-16 стосуються обов'язків фінансових та інших установ щодо здійснення ідентифікації клієнтів, збереження документів, здійснення заходів з вивчення клієнтів та застосування заходів обачності, надання повідомлень про сумнівні та інші визначені законодавством категорії операцій.

Варто зазначити, що окрім фінансових установ, рекомендації ФАТФ вимагають здійснення заходів з протидії відмиванню коштів також від:

- казино (в т.ч. Інтернет-казино);
- торговців нерухомістю;

- торгівців дорогоцінними металами;
- торгівців дорогоцінним камінням;
- адвокатів, нотаріусів, інших професіональних юристів та бухгалтерів (котрі не працюють у штаті підприємства, але надають такі послуги);
- осіб (компаній), що надають послуги з реєстрації та створення компаній, довірчого управління тощо

Рекомендації 17-20 стосуються інших заходів, які мають уживатись з боку держави для забезпечення дотримання фінансовими установами режиму протидії відмиванню коштів (заходи нагляду, заборона стосунків з банками-оболонками, подання звітів про операції більше заданого порогового значення тощо).

Рекомендації 21-22 стосуються можливих заходів, що вживаються фінансовими установами відносно до країн, що не дотримуються вимог Рекомендацій ФАТФ.

Рекомендації 23-25 стосуються заходів з нагляду з боку держави за фінансовими установами.

Рекомендації 26-32 стосуються створення та діяльності підрозділу фінансової розвідки країни.

Рекомендації 33-34 стосуються вимог щодо розкриття інформації про бенефіціарів – кінцевих власників компаній.

Рекомендації 36-40 стосуються міжнародного співробітництва – ратифікації відповідних конвенцій, обміну інформацією між компетентними органами, надання міжнародної правової допомоги.

1.7. Перелік країн (територій), які не беруть участі в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом

У порядку, що визначається постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 №645 «Про порядок визначення країн (територій), які не беруть участі в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму», формується та затверджується розпорядженням Кабінету Міністрів України «чорний список» країн та територій. Такий перелік країн (територій) формується на підставі «чорного списку» ФАТФ та інших міжнародних організацій.

Перелік використовується для застосування вимог абз.3 ст.11 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» – про проведення обов'язкового фінансового моніторингу стосовно операцій, хоча б одна з сторін якої має місцем реєстрації, проживання або знаходження у країні з «чорного списку».

Перелік країн (територій), які не беруть участі в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму було затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.07.2003 №419-р і спочатку він містив вісім країн. Надалі він неодноразово зменшувався розпорядженнями Кабінету Міністрів України, відповідно до рішень ФАТФ, які виключали країни з «чорного списку», а розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.01.2007 №17-р розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.07.2003 №419-р було визнано таким, що втратило чинність, а отже перелік перестав існувати.

1.8. Перелік офшорних зон

Відповідно до вимог п. 18.3 ст. 18 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» Кабінет Міністрів України публікує перелік офшорних зон, який застосовується для визначення об'єкта оподаткування.

Той же перелік застосовується і для цілей, передбачених абз. 2 ст. 11 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» – про проведення

обов'язкового фінансового моніторингу стосовно операцій переказу коштів на рахунок, відкритий у фінансовій установі в країні, що віднесена Кабінетом Міністрів України до переліку офшорних зон.

Варто зазначити, що при застосуванні вказаного пункту Закону слід звертати увагу на місце реєстрації фінансової установи, куди переказуються кошти (а не на місце реєстрації отримувача коштів). Також вказаний пункт Закону нічого не говорить про місце реєстрації особи, що переказує кошти, або місця реєстрації банку ініціатора переказу (тобто, кошти можуть переказуватись на рахунок в офшорній фінансовій установі як з України, так і з іншої країни світу).

Вказаний перелік офшорних зон був затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.02.2003 №77-р і декілька разів змінювався шляхом внесення змін до цього розпорядження. Початково цей перелік базувався на переліку «податкових гаваней» Організації економічної співпраці та розвитку (ОЕСД), але надалі він модифікувався, виходячи з висновків компетентних українських органів.

Варто зазначити, що в той час, як для цілей оподаткування застосування чергових змін до переліку офшорних зон здійснюється з урахуванням податкових періодів, то для цілей застосування абз. 2 ст.11 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» зміни до переліку офшорних зон починають застосовуватись з дати набуття ними чинності.

1.9. Законодавство Європейського Союзу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів

Основою законодавства Європейського Союзу у сфері протидії відмиванню коштів є Директива ЄС про запобігання використанню фінансової системи для відмивання коштів та фінансуванню тероризму. Останні зміни до Директиви були внесені в 2005 році (Директиву викладено в редакції такзваної 3-ї Директиви 2005/60/ЄС від 26.10.2005). Національне законодавство країн – членів ЄС має бути приведене у відповідність до Директиви до 15.12.2007.

Фактично 3-я Директива реалізує положення останньої редакції 40 Рекомендацій ФАТФ.

Особливо важливою для українських фінансових компаній можуть бути положення ст.11 3-ї Директиви, які передбачають можливість застосування процедури спрощеного вивчення з боку фінансових установ ЄС для клієнтів, які є фінансовими установами або акціонерними компаніями з публічним розміщенням акцій, або власниками рахунків, якими керують нотаріуси/адвокати за умови, що зазначені клієнти зареєстровані у країнах ЄС або країнах з режимом протидії відмиванню коштів, що відповідає 3-й Директиві.

Таким чином, відповідність національного законодавства останній редакції 40 Рекомендацій ФАТФ є необхідною умовою для отримання сприятливого режиму щодо вивчення клієнтів з боку фінансових установ країн ЄС.

1.10. Типології (схеми) відмивання коштів. Етапи відмивання грошей. Ознаки, які свідчать про можливість відмивання грошей

Відповідно до класифікації, прийнятої ФАТФ, виділяється три основні етапи відмивання коштів:

1. Розміщення (англ. placement)

Мета цього етапу полягає у початковому розміщенні «брудних» коштів у фінансову систему. Як правило, йдеться про готівку, рідше – про дорогоцінні метали, коштовне каміння та інші активи.

Існує багато способів здійснити розміщення – покласти кошти на банківський рахунок (у т.ч. використовуючи посередників, довірених осіб, банкомати тощо), придбати за готівку цінні папери, інші активи, оплатити готівкою страховий поліс, сплатити готівкою позику тощо.

Звичайно, якщо внаслідок злочину отримано кошти на банківському рахунку (наприклад, внаслідок шахрайства кошти переказано на рахунок зловмисника, або кошти незаконно отримано з бюджету держави тощо), то перший етап у схемі відсутній.

В кінці цього етапу злочинці мають у своєму розпорядженні активи, якими вони можуть оперувати через фінансові установи.

Характерною рисою цього етапу є:

- використання значних сум готівки.

2. Приховування (англ. layering)

Мета цього етапу полягає у «заплутуванні слідів» — створенні максимальних перешкод для державних органів щодо пошуку злочинних доходів, або навпаки — пошуку справжнього джерела відмитих коштів.

Знову ж таки, відомо багато методів приховування, які, як правило, вживаються у комплексі — це використання «розгалуження», коли сума роздроблюється на багато дрібних платежів, які через мережу різних рахунків потім знову «збираються» на одному рахунку, використання цінних паперів на пред'явника, передача яких може відбуватись без відображення у документах, використання підставних фірм-«метеликів», які швидко зникають разом з документацією, багаторазова зміна виду активів, використання ланцюгу операцій, що проходять через декілька юрисдикцій з жорсткими обмеженнями на процедуру розкриття банківської та комерційної таємниці тощо.

В кінці цього етапу злочинці мають в своєму розпорядженні активи, документальне (або навіть оперативне) підтвердження злочинного походження яких є практично неможливим або потребує значних витрат часу (в деяких випадках — часу, що перевищує термін давності злочину) та ресурсів.

Характерними рисами цього етапу є:

- заплутаність схем операцій;
- використання довгих ланцюгів посередників;
- використання «офшорних» юрисдикцій та компаній;
- використання фінансових інструментів на пред'явника;
- використання підставних осіб, значні обсяги діяльності новостворених компаній.

3. Інтеграція (англ. integration)

Метою останнього етапу, який часто також називають етапом легалізації, є придання активам легітимного вигляду — створення документального підтвердження їх начебто законного походження.

Також відомо багато способів легалізації — це і класичне завищення виручки в закладі масового обслуговування (наведений перший приклад, з якого власне і бере початок термін «відмивання»), схеми типу «дешево купив — дорого продав», отримання кредиту з прихованою формою застави/поручительства, проведення операцій зі штучно завищеним прибутком, заниження витрат в облікових документах тощо.

Характерними рисами цього етапу є:

- постійна надприбутковість операцій;
- готовність клієнта на проведення операцій з великим рівнем комісійних витрат та сплатою значних податків;
- проведення операцій, позбавлених очевидного економічного сенсу.

3-х фазна модель відмивання коштів не єдина. Так, наприклад, існує більш деталізована 5-ти фазна модель, яка включає етапи:

- розміщення (*placement*)— такий же етап, як і в 3-х фазній моделі;
- приховування та розділення (*layering and criss-crossing*)— маскування реального походження активів та їх розділення на дрібні частини, розміщені в різних установах та/або на різних рахунках;
- об'єднання (*integration*)— об'єднання в єдиний актив майна, розпорошеного на попередньому етапі;
- легалізація (*justification*)— власне створення легітимного походження активів;
- проникнення (*embedding*)— інвестування коштів у легальну економіку.

Деякі дослідники (напр. van Duynе) виділяють як окрему фазу, що передує розміщенню, вивід активів (*displacement*)– вивід коштів з фінансової системи. Це є логічним кроком для зловмисників, які хочуть приховати отримані безготівкові кошти від негайної конфіскації.

Прикладом цього можуть служити дії зловмисника, що отримав на рахунок підставної особи прибуток від інсайдерських операцій з цінними паперами та негайно знімає їх готівкою, щоб уникнути накладення арешту на кошти. В подальшому готівкові кошти можуть бути відмиті за іншими відомими схемами.

Не варто очікувати, що реальна схема відмивання коштів буде складатись з усіх наведених вище чітко відокремлених елементів. На практиці можуть застосовуватись схеми, які не містять деяких етапів, або навпаки – в одній дії поєднувати декілька етапів.

Більш того, можливості суб'єкта первинного фінансового моніторингу та надані йому законодавством повноваження, як правило, не є достатніми для проведення повномасштабного розслідування та з'ясування всієї схеми відмивання коштів (це – завдання компетентних державних органів).

У разі, якщо операція містить ознаки ст.11 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», повідомлення про фінансову операцію передається до Держфінмоніторингу України, який і здійснює подальший аналіз.

Натомість, у разі проведення вивчення операції, що підлягає внутрішньому моніторингу, суб'єкт первинного фінансового моніторингу повинен відповідно до наявної інформації (отриманої в результаті ідентифікації клієнта, вивчення клієнта, дослідження фінансової операції, отриманої на запити передбаченої законодавством додаткової інформації) визначити можливість належності операції до відмивання коштів. Зокрема, визначається, чи може певна операція бути складовим елементом ланцюга підозрілих операцій.

Розглянемо декілька прикладів схем (типологій) відмивання коштів.

1. Зловмисниками в результаті підробки документів на рахунок підставної компанії отримано кредит, який знято готівкою начебто для придбання сільгосппродукції. Надалі на рахунок підконтрольного ресторану протягом місяця вноситься готівка, отримана начебто як щоденна виручка.

2. Кошти, отримані за кордоном в результаті злочину, перераховуються компанії А як оплата за експорт товару. За отримані кошти сплачується страхова премія за договором страхування фінансових ризиків. В зв'язку з достроковим розірванням договору, кошти повертаються на рахунок компанії А, відкритий в іншому банку. За отримані кошти купуються цінні папери на пред'явника, які передаються в якості погашення заборгованості іншій компанії Б. Компанія Б, в свою чергу, перераховує кошти нерезиденту В як оплату за надані консультаційні послуги. Нерезидент В інвестує кошти у статутний фонд іншої компанії Д.

3. З бюджету незаконно отримуються кошти в сумі 1 млн. грн. на рахунок підприємства А. Нерезидент В продає цінні папери, які купує підприємство А за 1 млн.грн. Отримані кошти конвертуються у іноземну валюту та перераховуються на рахунок В у закордонному банку.

4. Під заставу вкраденої цінності (картина, антикваріат) у ломбарді отримується невелика позика на короткий термін. Позика не повертається, предмет застави викупається зловмисником або його спільником та продається за реальну ціну.

5. Торговці наркотиками запропонували наступну угоду особі, що регулярно грає за великими ставками та добре відомий світовим казино: щомісяця гравець отримує 100 тис. дол. готівкою, на які придбаває в казино фішки. Щомісяця він має повернути в казино фішок на 95 тис.дол. та отримати чеки,

виписані на особу, яку вказали наркоторговці (або на пред'явника) та передати чеки наркоторговцям. 5 тис. дол. складають гонорар гравця за відмивання.

6. В країні А громадянин країни Х регулярно скуповував банківські метали (золото) та вивозив на батьківщину. З'ясувалось, що золото скуповувалось на кошти, отримані від торгівлі людьми, потім з золота виготовлялись ювелірні вироби, які офіційно продавались фірмою, що контролювалась зловми-сниками.

1.11. Особливості ринку цінних паперів, які роблять його потенційно вразливим для відмивання грошей, та специфічні питання при здійсненні різних видів професійної діяльності на ринку цінних паперів

Ринок цінних паперів може бути вразливим щодо відмивання коштів з наступних причин:

- цінні папери в документарній формі, особливо векселі та цінні папери на пред'явника, мають невеликі фізичні розміри та вагу, в той же час є ліквідними та можуть мати велику вартість, що робить їх зручними інструментом для відмивання на стадії розміщення та приховування, для переміщення на значні відстані та перевезення через кордон;
- сплата готівкою за цінні папери може бути використана на стадії виводу коштів;
- цінні папери на пред'явника зручно використовувати для «розриву ланцюга» не залишаючи «сліду» у вигляді документів;
- операції з цінними паперами на значну суму (за схемою «дешево купив – дорого продав») можуть бути проведені дуже швидко, при цьому будуть оформлені усі належні документи. Отримання значних прибутків від операцій з цінними паперами є звичною практикою та за наявності відповідних документів дозволяє надати до фінансової установи-нерезидента вірогідні докази легітимності коштів. Таким чином, ринок цінних паперів може бути використаний і на стадії легалізації;
- проведення операцій з українськими цінними паперами між нерезидентами може бути використане для створення документів, які будуть пред'явлені за кордоном на стадії легалізації коштів;
- акціонерні товариства з акціями на пред'явника можуть використовуватись для приховування реальних бенефіціарних власників компанії.

Відповідно, особливої уваги потребують:

- операції з придбання цінних паперів за готівку (як на суму більше 80 тис.грн., що є об'єктом обов'язкового моніторингу, так і на менші суми, які можуть бути частинами «роздробленої» операції) – як у торгівців цінними паперами, так і у зберігачів та реєстраторів;
- операції з «сміттєвими» цінними паперами – як їх придбання, так і продаж на суму, що значно перевищує реальну вартість. Торговець цінними паперами не завжди може мати інформацію про «повний цикл» такої операції, в той час як реєстратор або зберігач може мати більш повну інформацію;
- операції з цінними паперами на пред'явника – у торгівців цінними паперами;
- операції з цінними паперами між двома нерезидентами – як у зберігачів, так і у торгівців.

1.12. Особливості інших фінансових ринків, які роблять їх потенційно вразливими для відмивання грошей, та специфічні питання при наданні різних видів фінансових послуг

У світовій практиці для відмивання коштів широко використовуються поліси страхування життя, які можуть вільно викупатися страховою компанією з дисконтом, фактично перетворюючись на аналог цінних паперів на пред'явника. Відповідно, цим інструментам властиві потенційні ризики відмивання коштів, характерні для цінних паперів. В той же час, зазначені інструменти не мають значного поширення в Україні.

Перестраховання може використовуватись на стадії приховування як зручний інструмент для забезпечення транскордонних переказів.

Кредитні спілки та ломбарди, як установи, що працюють з готівкою, можуть стати потенційним об'єктом для використання при відмиванні коштів на стадії розміщення. Отримання позики з подальшим її погашенням готівкою може бути використане на етапі легалізації.

Література

1. Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (зі змінами та доповненнями).
2. Закон України від 28 листопада 2002 р. № 249-IV «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» (зі змінами та доповненнями).
3. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990 рік» від 17.12.1997 № 783/97-ВР.
4. Закон України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітряю)» від 04.02.2004 № 1433-IV.
5. Розпорядження Президента України «Про уповноваження Міністра юстиції України О. Лавриновича на підписання Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції» від 05.12.2004 № 400/2003-рп.
6. Постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 28 серпня 2001р. № 1124 «Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)» (зі змінами та доповненнями).
7. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 22.05.1997 №283/97-ВР, (зі змінами та доповненнями).
8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок визначення країн (територій), які не беруть участі в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму» від 26.04.2003 №645 із змінами і доповненнями.
9. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про перелік країн (територій), які не беруть участі в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму» від 17.07.2003 № 419-р (зі змінами і доповненнями).
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про перелік офшорних зон» від 24.02.2003 №77-р (зі змінами і доповненнями).
11. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України» від 24.01.2007 № 17-р.
12. Blezzard en H. Koppe, FIUs in action. Zoetermeer, 2001.
13. Duyne, P.C. van, Money laundering: advances in global ignorance. In: P.C. van Duyne, K. von Lampe and N. Passes (eds.), Upperworld and Underworld in Cross-border Crime. Eindhoven, Wolflaw Publishers, 2002.

2. Міжнародна система боротьби з фінансуванням тероризму

2.1. Виникнення поняття фінансування терористичної діяльності, історія та природа

В останній чверті минулого сторіччя світові країни опинились перед новою глобальною загрозою — міжнародним тероризмом. Особливо загрозливих розмірів набрала діяльність організації «Аль-Каїда», яка мала розгалужену мережу в багатьох країнах та мала змогу збирати ресурси в багатьох країнах і завдавати удару, здійснюючи терористичний акт у будь-якій точці планети.

Зрозуміло, що безпосередня підготовка до теракту, а особливо — утримання всієї терористичної організації потребує фінансів.

Відповідно, одним з напрямів протидії тероризму було визнано підірив його економічних основ — тобто протидія фінансуванню тероризму.

Початок законодавчому врегулюванню проблеми було закладено у 1999 році Конвенцією ООН «Про запобігання фінансуванню тероризму».